

תקשורת ובט"ש בשבת

יואל סמיט

פתיחה

לישיבה התיכוננית בה למדתי, הוזמן איש תקשורת חשוב, המשמש ככתב שטח באחד מכלי התקשורת הגדולים. בהרצאתו דיבר על החשיבות הגדולה שבכניסת הדתיים לכלי התקשורת, על ההשפעה הגדולה שיש לתקשורת על מדינת ישראל, ועל תפקידו. בסיום דבריו שאל אותי אחד התלמידים איך הוא מתמודד עם הלכות לשון הרע בעבודתו. תגובתו הייתה: "מדובר בהחלט בבעיה, ומי שמקפיד על הלכות אלה אין מקומו בתקשורת". השתיקה שהשתררה באולם המחישה ששורה זאת העמידה באור שלילי את כל הרצאתו. אם מוכרח שבתקשורת יהיה לשון הרע, מה החשיבות של "הטובים לתקשורת"?

בעיית לשון הרע בתקשורת הינה בעיה כאובה. התקשורת כיום מלאה בסיפורי עוולות שנעשו, ביקורת על אישי ציבור וידוענים, ועוד דברים רבים שבאופן פשוט נכנסים בקטגוריה של לשון הרע. בעיית לשון הרע הרגילה מחמירה נוכח העובדה שכאשר עוסקים בתקשורת, מדובר על מאות אלפי ואף מיליוני אנשים הקוראים או שומעים דברים אלו, לרוב ללא אפשרות רצינית של הנאשם להתגונן.

ברור שחטא סיפור לשון הרע באופן ציבורי גדול בהרבה מעוון רגיל, כפי שקובע החפץ חיים¹:

אסור לספר לשון הרע על חברו, אף שהוא אמת, אפילו בפני יחיד וכל שכן בפני רבים. וכל שיתרבו השומעים, יתרבה עון המספר, מפני שחברו מתגנה יותר על ידי זה, שנתפרסם גנותו בפני כמה אנשים, גם שעל ידי זה מכשיל כמה אנשים באיסור שמיעת לשון הרע.

1 כלל ב, א. כל הפניות במאמר המפנות לכללים- מפנות לספר חפץ חיים, הלכות לשון הרע, אלא אם מצוין במפורש אחרת. ס"ק מפנה לסעיפים בבאר מים חיים.

ומדגיש החפץ חיים :

לאו דעת יחידאה היא, כי אם כל הראשונים מסכימים לזה².

לכאורה נראה מכך שאין שום אפשרות של הפצת מידע שעלולה לפגוע באדם, ובטח לא בתקשורת.

אך האם אין ברעיון של התקשורת נקודת אמת? אנו חיים במשטר דמוקרטי, בה חשוב מאוד שלכל בעל זכות בחירה יהיה את כל הנתונים בידיו, על מנת שבבוא העת ידע במי לבחור, וכל נבחר ציבור ידע שמעשיו מדווחים לבוחרים. נראה שבלעדי התקשורת אין משמעות למשטר דמוקרטי.

"חפץ חיים" הינו הספר המובהק ביותר שנכתב בנושא הלכות לשון הרע, אך הוא איננו מזכיר כלל את עניין התקשורת. גם ספרים אחרים שנכתבו על פי דרכו³ מיעטו לעסוק בנושא. ספרים שנכתבו בדור האחרון אומנם עסקו מעט בנושא התקשורת⁴, אך בעיקר בשאלות הלכתיות הנוגעות לעיתון זה או אחר, ולא בנוגע לתפיסת העולם שצריכה להיות לכלי תקשורת. העובדה שמדובר בנושא חדש יחסית, מציב בעיה בפני העוסקים בנושא.

ובכל זאת, נראה שגם מתוך הספרות הקיימת, ומתוך ההלכות הידועות לנו ניתן לגבש כללים בנושא, ואולי אף לעצב תפיסת עולם חדשה, שונה מהתפיסה הרווחת ברחוב, בנוגע לתפקיד התקשורת. התורה מתירה במצבים מסוימים לספר דברי גנאי על הזולת, ולפעמים אף יש מצווה בדבר. אך האם היתרים אלו נוגעים לתקשורת?

במאמר זה, נבחן תחילה את ההיתרים השונים לסיפור דברים הנראים כלשון הרע, לאור הלכות לשון הרע שב"חפץ חיים". ננסה לראות האם מתוך דינים אלו ניתן להבין מה אמור להיות תפקידה של התקשורת על פי התורה, ומה המצב בפועל. ברור שישנה השפעה של הרחוב על כלי התקשורת הדתיים (לכל הפחות באופן נסתר), ולכן נבחן מה האידיאל ה"חילוני" של התקשורת, והאם אכן ראוי להתחשב בו.

2 כלל ב, ס"ק א. בהמשך אותו הכלל החפץ חיים מפרט את דיני 'אפי תלתא', שיש בו היתרים שונים, ועל כך החשיבות שבפתיחה בסיסית זאת.

3 כגון "נצור לשונך" מאת הרב זליג פליסקין, וכן "חפץ חיים - השיעור היומי" מאת הרב שמעון פינקלמן והרב יצחק ברקוביץ'.

4 דוגמת "טהור שפתיים" של הרב שלמה אבינר, ו"נתיבות חיים", שהביא בסופו קונטרס בנושא זהירות מלשון הרע בעיתונים.

פרסום דברים - היתרים שונים

לפני שניגש לברר על מהות התקשורת, ישנו צורך לברר מבחינה הלכתית אלו דברים מותר (ואולי אף מצווה) לפרסם בתקשורת.

הראשונים נחלקו בהבנת מקרים שונים בגמרא, האם יש בהם היתר מיוחד לאמירת לשון הרע, או שהייחודיות של מקרים אלו מראה שאין כלל גנאי בדברים, ולכן מותר לפרסמם⁵. להלן נסקור את היתרי הגמרא, ונראה האם יש בהם היתרים לסיפור דברים בתקשורת.

אמירות דו משמעיות - 'נורא בי פלניא'

הדוגמה הבולטת להיתר לספר דברים שלא ברור האם הם גנאי או לא, מופיע בגמרא⁶ הבאה:

היכי דמי לישנא בישא (רבא אמר) כגון דאמר איכא נורא בי פלניא. אמר ליה אביי מאי קא עביד? גלויי מילתא בעלמא! הוא אלא דמפיק בלישנא בישא דאמר היכא משתכח נורא אלא בי פלניא [דאיכא בשרא וכוורין]⁷.
(תרגום: כיצד הוא לשון רע? רבא אמר: כגון שאומר יש אש בבית פלוני (שמבשלים שם תמיד). אמר לו אביי: מה הוא כבר עשה? הוא רק מגלה את המציאות (רש"י: לאותם אלו המבקשים)!

אלא, מסבירה הגמרא, הכוונה היא, שמוציא אמירה זאת בלשון גנות - "איפה יכול להיות אש, אם לא בבית של פלוני, שתמיד יש שם בשר ודגים"?)

מהגמרא עולה, שישנן אמירות שיכולות להתפרש לשני כיוונים: כמסירת מידע, ואף כשבח על אותו פלוני שביתו מכניס אורחים תדיר, אך גם בצורה הפוכה שאותו פלוני אינו אלא תאוותן המכלה זמנו באכילת מעדנים. לכן, אם מהדברים נראה שמדובר בגנות

5 לגבי סיפור דברי שבח על אדם מסוים, בכלל ט, ב פוסק החפץ חיים שאסור לשבח אדם מסוים בפני רבים, מאחר שמתמא יהיו שם גם משונאיו, שירצו לסתור דבריו ולכן יספרו לשון הרע על אותו אדם (מדין אבק לשון הרע). בכל אופן, כשהדברים מתפרסמים בתקשורת גם אם שונאיו ישמעו / יקראו את הדברים הם יעשו זאת לבדם, והחשש שידברו עליו קטן, וכדברי חפץ חיים (שם בהגה"ה), שאם אין את החשש הזה (כגון שמשער שאינם מכירים אותו) - מותר לספר את הדברים. בכל אופן, כבר כתב הרב שלמה אבינר שליט"א (טהור שפתיים עמ' 211), "עם זאת הלוואי שאלו יהיו הכישלונות שלנו... אם איש תקשורת ייכשל בכך וסיפר דברים טובים אך הם גרמו רעה- אני אתערב אישית בגיהנום שיסלחו לו..." (השלוש נקודות במקור).

6 ערכין טו ע"ב.

7 סוגריים אלו מופיעים בגמרא.

- הדבר יהיה אסור, אך אם אותם דברים נאמרים בצורה של שבח - הדבר יהיה מותר, ואולי אף רצוי.

באותה הדרך ניתן להבין שלא כל בני האדם שווים בדבר, ויש שאותה האמירה יכולה להיות שבח לאחד, אך גנות לאחר. כדוגמה לכך, מביא החפץ חיים⁸ את האמירה שאדם מסוים לומד תורה ארבע שעות ביום. כאשר מדובר על אדם המתפרנס מקופה ציבורית, במטרה שישב במשך כל היום וילמד, יהווה הדבר גנאי גדול. לעומת זאת, אם מדובר על איש עסקים הטרוד במשך רוב היום בעסקיו, ואף על פי כן מוצא מספר שעות ללימוד תורה - הדבר יהווה שבח גדול⁹.

יוצא מדברינו, שמותר לספר דברים שעל אדם אחר יכולים להיות גנאי, אם ברור שבמקרה זה (מצד אופן הבעת הדברים או האדם המדובר) הדברים הינם שבח, או לפחות מסירת מידע בלבד, שאינו גנות.

לשון הרע 'באפי תלתא'

היתר נוסף, שעשוי להיות רחב יותר מובא בהמשך אותה הגמרא¹⁰:

אמר רבה בר רב הונא כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא.

(תרגום: כל דבר הנאמר בפני שלושה - אין בו משום לשון הרע).

בהסבר הדברים וסיבת ההיתר מצינו מספר שיטות¹¹:

שיטת רש"י: דברים שהמספר אינו חושש מפרסומם

בגמרא בערכין הנ"ל, מסביר רש"י¹² שהמקרה המדובר הוא כאשר האדם מספר על עצמו דברים, שאלמלא גילה אותם לאחרים היינו אוסרים על האחרים לגלותם:

דמיתאמרא בי תלתא - שהבעלים אמרוה בפני ג', המגלה אותה אינו לשון

הרע, שזה גילה תחלה דעתו שאם מגלה אותו אינו חושש דמידע ידע

8 כלל ה, ו.

9 דוגמאות נוספות: לספר כמה כסף אדם נותן לצדקה (תלוי במידת עושרו של האיש), או על יחסו לעובדיו.

10 ערכין טז ע"א, וכן באופן דומה בבבא בתרא לט ע"א-ע"ב.

11 עיין בשערי תשובה לרבנו יונה, שמסביר הסבר נוסף.

12 ערכין טז ע"א, ד"ה "דמיתאמרא באפי תלתא".

דסופה להגלות דחברך חברא אית ליה וזה מגלה לחבירו וזה לחבירו עד שירדע.

אדם שמגלה דברים באופן פומבי יודע שהדברים יסופרו הלאה, וממילא ניתן להניח שהוא אינו חושש מפרסומם.

כך פסק גם בחפץ חיים¹³, בכפוף לתנאים שונים¹⁴, אלא שבשונה מפירושים אחרים של 'אפי תלתא' הכפופים להגבלות אלו שנראה בהמשך, במקרה הזה החפץ חיים פסק שמוותר לספר את הדברים, אף אם המספר ממש מתכוון להפיץ את הדברים עוד יותר. היתר זה אינו קיים אם מדובר על חטא מבייש, שהאדם פרסם על עצמו, ובמקרה כזה יהיה אסור לאחרים לפרסמו, אף שנאמר בפני רבים¹⁵.

13 כלל ב, יג.

14 נסקור אותם לקמן בשיטת הרמב"ם והרשב"ם.

15 לגבי עצם סיפור לשון הרע על עצמו:

בכלל א, ט נפסק שגם אם כולל את עצמו בגנות שמגנה את חברו- אין זה יוצא מגדר לשון הרע, על פי מאמר הקב"ה לישעיה "עליך אתה רשאי לומר ואי אתה רשאי לומר עליהם". נראה מפה שמוותר לומר לשון הרע על עצמו.

מצד שני, יכול להיות שמה שהחפץ חיים התכוון לומר הוא שאדם שאפשר לפרש את דבריו לשני אופנים, אין העובדה שהוא כלל את עצמו בסיפור מועילה להוכיח שמדובר על דבר טוב. גם דברי הקב"ה לישעיהו "עליך אתה רשאי לומר" בוודאי שאין מדובר בדיני לשון הרע רגיל, שכן מדובר בהקב"ה, שהכל גלוי וידוע לפניו. זאת ועוד, מפורסם הסיפור על החפץ חיים (מובא בספר "החפץ חיים" - חייו ופועלו כרך ג עמ' תתרעו, מהדורת תשכ"א) שאורח שהגיע לראדין שאל זקן שפגש ברחוב איה ביתו של החפץ חיים. הזקן אמר לו שאין לו מה לחפש שם, הוא יהודי ככל היהודים, הלוואי שלא יהיה גרוע מהם וכו'. האורח גער וצעק עליו על שהוא מבזה את גדול הדור (גרסאות אחרות של הסיפור אומרות שהאורח אף היכה אותו). בסופו של דבר, כשאורח אורח הגיע לבית החפץ חיים, הוא גילה שמדובר באותו זקן שפגש ברחוב... החפץ חיים אמר לו שהוא לא חש לפגיעה בכבודו, אלא דווקא שמח שהתחדשה לו ההלכה שאסור לאדם לספר לשון הרע אפילו על עצמו.

לפי הסיפור, יוצא שהחפץ חיים חזר בו מהוראתו בספר. אלא שלא נראה שיש בכך הוכחה מוחלטת: אולי החפץ חיים אמר רק על מנת להרגיע את האורח, אולי מדובר על מקרה שונה בגלל שהוא ביזה את עצמו מעט, אולי משום הנהגה טובה, ובכלל- אין למדים הלכה מפי מעשה.

במהדורת 'דרשו' של החפץ חיים (עמ' 159) הביאו דעות שונות בעניין, ובכל אופן נראה שגם אם נאמר שאין איסור מוחלט לדבר לשון הרע על עצמו, אין זה מידה טובה שהאדם יראה שהוא אינו בוש במעשיו הרעים ("ואמר רב כהנא חציף עלי מאן דמפרש חטאיה שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה". ברכות לד ע"ב), ואולי זאת הסיבה שהחפץ חיים לא התיר זאת בפירוש במקור מים חיים.

שיטת התוספות

דברי רבה בר רב הונא מובאים לאחר ההיתר של 'נורא בי פלניא', ולאחר היתר נוסף של הגמרא, של 'אפי מרא' - אמירת הדברים בפני האדם עצמו. מכך מסיקים התוספות שגם ההיתר של 'אפי תלתא' (ונראה שגם ההיתר של 'אפי מרא'¹⁶) קשורים לעניין זה:

כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא - פירוש כגון כהאי גוונא [כמו העניין של] דנורא בי פלוני, דאיכא למישמע דלא אמרה משום לישנא בישא [שאפשר להבין שאינו אומרה כלשון הרע]. אבל אם הוא אמר דבר קנטור על חברו אפילו היה אומרה בפניו - אית ביה [יש בו] משום לישנא בישא.

מדברי התוספות עולה שהיתר 'אפי תלתא' הינו רק הוכחה שהדברים הנאמרים הם לטובה, שכן רואים שהמדבר אינו חושש להפיץ את הדברים, אף על פי שסביר להניח שהאדם שמדובר עליו ישמע את הדברים (כב'אפי מרא'). נקודת ההנחה היא שהאדם לא רוצה שהאחר ישמע שהשני 'מלכלך' עליו, ולכן, אם הוא בכל זאת אומר את הדברים - כנראה שפירושה לטובה.

כך גם פסק החפץ חיים¹⁷:

ומה שנמצא היתר בדברי חז"ל לומר בפני שלושה, הינו בדבר שאיננו גנאי גמור, והדיבור שלו יש לו שני פנים. וענין כזה ידוע שתלוי לפי הדיבור, שאומר אותו המספר בעת סיפורו, בזה התירו חז"ל לפני שלושה ותלוהו, כיון שאומר הדברים בפני שלושה, יודע בודאי שיבואו הדברים לאוזניו, דחברך חברא אית ליה, ועל כן הוא שומר את עצמו בעת אמירה לומר, באופן שלא יהיה מנכר מלשונו לשון גנאי.

היתר זה הינו כשהמדבר אכן אינו מתכוון לגנות את הזולת, אלא שהדבר אינו ברור דיו, ולכן צריך 'גילוי מילתא' שכוונתו לטובה. אך כמובן שאם יתכוון לגנותו, אזי גם 'באפי תלתא' יהיה זה איסור גמור¹⁸.

16 ישנם גרסאות שלפיהם דברי התוספות מוסבים על ההיתר של 'אפי מרא', ונקטנו שתוספות ככל הנראה פירש דברים אלו על שני המקרים.

17 כלל ב, ב.

18 בסעיף הנ"ל כותב החפץ חיים שאם ניכר שכוונתו לגנותו יהיה זה אבק לשון הרע. אלא שבכלל ט, ג, בהג"ה, חוזר בו החפץ חיים וכותב שנראה יותר שזהו לשון הרע גמורה.

שיטת הרשב"ם והרמב"ם: דבר שנודע כבר לאחרים.

היתר 'באפי תלתא' מופיע גם בגמרא בכבא בתרא¹⁹, ושם מפרש הרשב"ם:

"דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא - אם יחזרו ויאמרו לזה כך אמר פלוני עליך וטעמא כדמפרש בערכין מאי טעמא חברך חברא אית ליה ואמר אביי התם דכל מילתא דעבידא לאיגלווי לית בה משום לישנא בישא...".

(תרגום: דבר שנאמר בפני שלושה אינו בגדר לשון הרע, אם יחזרו ויאמרו לזה [שדברו עליו] כך אמר עליך פלוני, ובמסכת ערכין מפורש שהטעם הוא משום ש'חברך חברא אית ליה' [לחברך יש חברים, והוא יפיץ את הדברים להם], וכמו שאביי אמר שם: כל דבר שעשוי להתגלות אין בו משום לשון הרע).

הרשב"ם מצטט את הגמרא בערכין, אלא שדברי אביי אינם מופיעים בגרסאות שבידנו.

למעשה, הרמב"ם פסק כרשב"ם²⁰:

"...ואם נאמרו דברים אלו בפני שלושה כבר נשמע הדבר ונודע. ואם סיפר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע, והוא שלא יתכון להעביר הקול ולגלותו יותר".

הסיבה להיתר זה על פי הרמב"ם היא, "כבר נשמע הדבר ונודע". אומנם, הראשון שהתחיל בהפצת דברי הגנאי בוודאי עבר על איסור לשון הרע²¹, אך אם כבר כולם יודעים זאת - כעת מותר לספר את הדברים.

יוצא שאין איסור לשון הרע בדבר שמפורסם לרבים, אלא שהרמב"ם בעצמו מגביל זאת למקרה שלא יתכוון להעביר הקול ולגלותו יותר.

החפץ חיים מוסיף שגם לשיטת הרמב"ם ההיתר הנ"ל תלוי במספר סייגים:

ג. לגבי הכלל שכתב הרמב"ם בעצמו - שלא יתכוון להעביר את הקול יותר - החפץ חיים מסתפק שאולי "אפילו בדרך אקראי אינו מותר, רק אם נתגלגל זה העניין דרך אגב מתוך דיבורו, אבל לא שיכוון לספר זה העניין לבד"²².

19 בבא בתרא לט ע"א- ע"ב.

20 הלכות דעות, ז.ה.

21 כלל ב, ס"ק א.

22 כלל ב סעיף ג בהגה"ה.

ד. צריך שתהיה סבירות לכך שהדברים יתפרסמו מאליהם. לכן, אם נאמרו הדברים בפני אנשים שלא יפרסמו את הדברים²³, או שבמקום זה (עיר אחרת) לא יישמעו הדברים²⁴, אין היתר לפרסמם.

ה. דווקא למי ששמע בעצמו את הדברים 'באפי תלתא' מותר להמשיך לספר את הדברים, אך לשומע השני אסור לספר על סמך שהראשון אמר לו ששמע את הדברים 'באפי תלתא'. נראה שהגבלה זאת באה למנוע מצב שהשני יפיץ את הדברים על סמך הראשון, כשאינן שום הוכחה שהדברים אכן נאמרו בפני שלושה. לכן, אם ברור לשומע שהדבר כבר התפרסם ונודע לכל- מותר גם לשומע יחידי לספר את הדברים²⁵.

ו. צריך שהדובר יציג את הדברים כעובדות, ולא יסיף את פרשנותו לעניין²⁶.
ז. גם לשומע אסור להאמין לדברים כאמת מוחלטת, אלא רק לחשוש שאולי הדברים נכונים. לכן, אם השומע כן יאמין לדברים- המספר יחטא בכך שמכשילו באיסור לשון הרע ('לפני עיוור'), ויהיה אסור לו לספר את הדברים²⁷.

לאור כל ההגבלות הללו, מסיים החפץ חיים ואומר²⁸:

ואחרי כל הדברים והאמת האלה שבארנו, ראה אחי, כמה יש להתרחק מקולא זו, שכמעט אין לה מקום במציאות, ובפרט שאף אם יצטרפו כל הפרטים, גם כן צריך עיון אם הלכה כדעה זו, אחרי שלדעת הרבה פוסקים אין שום מקור לקולא זו מהש"ס, לכן השומר נפשו ירחק מזה²⁹.

23 כגון: קרובי מי שדובר עליו, אנשים שמקפידים לא לדבר לשון הרע, או שהזהירם שלא לגלות את הדברים הלאה. כלל ב סעיפים ה, ז.

24 הכל לפי המקום והענין כמה יתפרסם הדבר. אם מדובר בדברים קטנים או בעיר גדולה אפילו באותה העיר יהיה אסור, ואם אלו דברים גדולים - גם בעיר אחרת, ששיירות מצויות לשם, יהיה מותר לספר. כלל ב, סעיף ו, וס"ק יד.

25 כלל ב סעיף ה. בבאר מים חיים ביאר שגם בכך, אסור להזכיר את הדובר הראשון, כי אין הכרח שהוא אכן סיפר את הדברים, לעומת במקרה רגיל, שמותר, כי מסתמא נתרצה שיזכירו את שמו (כלל ב, ס"ק ח, י). בהמשך נפרט יותר על לשון הרע מפורסם.

26 כלל ב סעיף ט.

27 כלל ב סעיף י.

28 כלל ב סעיף י.

29 בדבריו שם מכוון החפץ חיים למה שכתב עוד לפני כן (כלל ב ס"ק ד), שמאחר שזו דעת הרמב"ם, הסמ"ג והרשב"ם אי אפשר לדחות זאת לגמרי, ולכן כתב דין זה בשם יש אומרים.

מדברים אלו עולה, שגם לפי שיטת הרמב"ם והרשב"ם יהיה אסור לפרסם בתקשורת דברים שהם גנות על הזולת, אף שהדברים כבר ידועים, שכן ברור שבתקשורת המטרה היא להפיץ את הדברים הלאה.

דבר המפורסם לרבים

ראינו שראשונים שונים חלקו על הסברם של הרשב"ם והרמב"ם לגבי 'באפי תלתא'. אף על פי כן, יש שהבינו³⁰ שגם הראשונים שחלקו על הרמב"ם בזה, יסכימו שכאשר לא מדובר על אנשים מעטים השומעים את הדברים, אלא על רבים (ולצורך העניין – ודאי שכל מה שהתפרסם בתקשורת הינו בגדר זה), יהיה מותר להעביר את הדברים הלאה, בכפוף לכל שאר התנאים שהוזכרו.

אך בין אם מדובר רק לשיטת הרשב"ם והרמב"ם, ובין אם כולם יסכימו לכך, התנאי הבסיסי 'שלא יתכוון להעביר את הקול יותר' אינו מתקיים בשום אופן בכלי תקשורת שרואה את תפקידו במסירת ידיעות. לפי זה, ההסתמכות על העובדה שידיעה מסוימת התפרסמה כבר בכלי תקשורת אחרים, איננה יכולה להתיר את פרסום הדברים במקומות נוספים.

אלא, שיש שדייקו בדברי החפץ חיים, שכאשר הדבר ידוע לרבים, זהו היתר בפני עצמו, ולא חלק מההיתר של 'באפי תלתא'³¹. החפץ חיים מסביר שאחד מאופני ההיתר לדבר לשון הרע הוא 'לתועלת' (עליו נרחיב בהמשך), כאשר התועלת יכולה להיות גם אזהרה לבניו ותלמידיו שלא להתחבר לבעלי מידות מגונות³². בבאר מים חיים³³ מסביר החפץ חיים:

"אין להביא ראיה לדין זה ממה שאמרו בערבי פסחים³⁴ שצוה רבי לבניו אל תדורו בשכנציב משום דליצני נינהו ומשכי בליצנותא, דאפשר שזה היה מפורסם לעין הכל ובזה לא שייך לשון הרע".

החפץ חיים ממשיך ומסביר מאיפה כן מביאים את הראיה, אך מהמילים "דאפשר שזה היה מפורסם לעין הכל ובזה לא שייך לשון הרע" היו שדייקו שאין כלל איסור לשון

30 הרב שלמה רוזנר, שו"ת לחפץ בחיים, חלק א סימן כז. הרב שלמה אבינר, טהור שפתיים עמ' 160.

31 וכך אולי יותר מובן למה גם הראשונים שחולקים על הרשב"ם והרמב"ם יסכימו לכך.

32 כלל ד, י.

33 כלל ד, ס"ק מא.

34 פסחים קיב ע"ב.

הרע על מה שכבר יודע בציבור. ההגבלות החלות על ההיתר של 'אפי תלתא' אינם חלים על מקרה שרוב הציבור יודע את הדברים, אף שהשומע הנוכחי עוד לא יודע אותם, כי הוא החריג³⁵, וכן הנזק שנגרם מהסיפור כבר נעשה על ידי המספר הראשון³⁶. לכן, מותר לפרסם את הדברים אף כשמכוון לפרסמם, ולא רק כדרך אגב. לפי זה, יהיה מותר לפרסם בעיתון דברים שכבר התפרסמו בכלי תקשורת אחר.

לעומתם, היו שהבינו שאין בכך היתר מיוחד. ברור שבהדרכת רבי לבניו יש תועלת, וזה מתיר את עצם האזהרה. המילים 'דאפשר שזה היה מפורסם לעין הכל' באות להסביר דבר אחר: מדוע רבי פירט גם את הסיבה ("משום דליצני הוו"), ולא הסתפק בלגזור על בניו לא לגור בשכנציב (שמסתמא היו שומעים לו גם ללא סיבה)³⁷. לאור זאת, אין היתר לכתוב בעיתון לשון הרע על סמך העובדה שהדברים התפרסמו כבר בעיתון אחר³⁸.

הוכחה לכך שאין היתר לספר דבר רק בגלל שהוא כבר מפורסם, ניתן לראות מהתייחסות החפץ חיים למקרה של מרד אדוניה³⁹. החפץ חיים מסביר⁴⁰ שהסיבה שהותר לנתן הנביא לספר את הדברים לדוד אינו בגלל שהדברים היו מפורסמים (אף על פי שבוודאי דוד המלך היה יודע בעצמו את הדברים בתוך זמן קצר!), אלא בגלל שמותר לספר לשון הרע על בעלי מחלוקת כדי להשקיט את המריבה, ובכך יש תועלת⁴¹.

אז האם להשתמש בהיתר זה בעיתונים הדתיים? לצערנו, המצב בפועל הוא שישנם כלי תקשורת שאינם מקפידים שלא לפרסם גנאי על האחר. כאשר הדבר קורה, כלי התקשורת הדתיים נמצאים במבוכה, שכן על אף שהם עצמם לא היו מפרסמים מלכתחילה את הדברים, חלק מהקוראים או המאזינים יודעים על הדברים, ואם כלי התקשורת הדתיים לא ידווחו על כך, לכל הפחות לאחר הפרסום הראשון – הם יפנו לכלי תקשורת אחרים לשמיעת התגלגלות הפרשיה, והדבר כמובן לא רצוי. לכן, ההתלבטות

35 טהור שפתיים, עמוד 160, לגבי ידיעות שפורסמו כבר בכלי תקשורת אחרים. בפועל, הרב אבינר הסתייג מפרסום הדברים בכלי תקשורת אחר מסיבות אחרות (שמיעת דברים מגונים, חיזוק ידי עוברי עבירה, שפלות נפשית בעצם החיפוש הרע), אך הסכים לעצם ההיתר.

36 נתיבות חיים, עמוד ש. כותב היתר זה בלשון ש'יתכן וניתן יהיה לדבר גם כשלא באקראי'.

37 כך הסביר לי בע"פ הגאון הרב דב ליאור שליט"א, ולמעשה אמר לי שאין היתר לפרסם בעיתון לשון הרע על סמך שהדברים התפרסמו כבר בכלי תקשורת אחר.

38 כך גם פסק ב"שו"ת לחפץ בחיים", חלק א סימן כז, שהגביל סיפור דברים שנכתבו בעיתון בכך שלא יתכוון להפיץ את הדברים יותר.

39 מלכים א פרק א.

40 כלל ב ס"ק ג.

41 החפץ חיים מבין שדין לשון הרע על בעלי מחלוקת הינו סעיף של 'לתועלת'.

האם להשתמש בהיתר זה בכלי התקשורת הדתיים הינה שאלה המורכבת מצדדים רבים, ובכל אופן קשה להכרעה.

סיפור לשון הרע 'לתועלת'

הסיבה העיקרית שכלי התקשורת רואים כאידיאל את פרסום השחיתויות, הינו בגלל שיש תועלת ניכרת בדבר. פרסום שחיתויות באופן ציבורי עשוי להוביל לכך שהמושחתיים יחזרו ממעשיהם, או, מעצם החשש, לא לעשות את הדברים מלכתחילה.

גם בהלכה ההיתר המרכזי לספר דברים שעלולים לגרום נזק הינו כשיש תועלת בדבר. מותר לאדם הרוצה לתקן עוול שנעשה, או למנוע נזק עתידי, לספר את הדברים לגורמים הרלוונטיים, כדי להזהיר מפני נזק או לתקן נזק שנעשה.

חשוב לציין שהמושג "תועלת" לא מדבר דווקא על תועלת ממונית בעקבות נזק שאירע או שעלול להיות, אלא יכול להיות גם תועלת חינוכית⁴², שקשורה לעתיד, וכדברי החפץ חיים⁴³:

וּאֶפְלוּ אִם הַתּוֹעֵלֶת הַזֹּאת לֹא תוּכַל לְהַגִּיעַ עַל יְדֵי סְפוּרוֹ, רַק שֶׁהוּא מְתַכּוֹן שִׁיתְרַחֲקוּ בְּנֵי אָדָם מִדְּרֹךְ רָשָׁע כְּשִׁישְׁמָעוּ, שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְגַנּוֹת פּוֹעֲלֵי אָוֶן, וְאוֹלֵי הוּא בְּעֶצְמוֹ יָשׁוּב עַל יְדֵי זֶה מִדְּרֹכֵי הָרָעִים וַיִּתְקַן מַעֲשָׂיו, כְּשִׁישְׁמָע, שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְגַנּוֹת אוֹתוֹ עֲבוּר זֶה, גַּם זֶה אֵינְנוּ בְּכֻלּוֹ לְשׁוֹן הָרָע, וְלַתּוֹעֵלֶת יִחְשַׁב⁴⁴.

כאשר מותר לפרסם דברים "לתועלת", יהיה גם מותר לשמוע או לקרוא את הדברים, אך צריך שהדברים יהיו נוגעים לו. לכן, צריך שהפרסום יתמקד דווקא באלו שהדברים נוגעים אליהם. לפי זה פרסום על ראש עיר שמעל בכספים יועיל בעיקר לבני עירו (או לראשי ערים אחרות), אך אין צורך שכל הארץ תדע על כך אם אין בכך תועלת.

עם זאת, לעיתים קורה שעצם פרסום הדברים בציבור ("הד תקשורת"), וההרגשה ש"כולם יודעים" הוא המביא את התועלת. לכן, אף הדברים אינם נוגעים ישירות לשומע

42 אם התועלת איננה ממונית, ויש אפשרות ללמד עליו זכות כלשהיא, החפץ חיים נשאר בצריך עיון האם ניתן לפרסם את הדברים על מנת שאנשים יתרחקו ממנו (כלל י"ס"ק טז). אומנם, חינוך הינו דבר חשוב, אך לא ברור שבשביל כך אפשר להסתכן בהוצאת שם רע על אדם שעלול להיות כשר.

43 כלל י, ה.

44 כלל י, ד.

יהיה מותר לשומעם, כי זאת התועלת. היתר הפרסום לכולם הינו גם היתר לשמוע, שכן אי אפשר לומר שיהיה מותר לפרסם אך לא לשמוע⁴⁵.

ה'חפץ חיים', שמביא היתר זה⁴⁶, מגביל זאת בשבעה תנאים, שבחסרונו של אחד מהם יהיה אסור לספר את הדברים:

א. שהמספר יראה את הדבר בעצמו, או שיתברר לו מעל לכל ספק שהדבר נכון ולא ששמע מאחר⁴⁷.

ב. שיהיה ברור מעל לכל ספק שמדובר בעוול מוחלט⁴⁸.

ג. על המספר להוכיח תחילה את החוטא בעדינות, ולהזהירו שאם לא יתקן את מעשיו - הדבר יפורסם לרבים⁴⁹. רק אם האזהרה עלולה להזיק, אינו חייב להוכיח⁵⁰.

ד. שלא יעצים את העוולה יותר ממה שהיא מצד האמת.

ה. שכוונתו אכן תהיה לתועלת, כפי שפורט לעיל.

ו. שאין שום דרך אחרת שהתועלת הרצויה תושג.

ז. שפרסום הדברים לא יגרום שעושה העוול יינזק יותר מכפי המגיע לו אילו היה נשפט על כך בבית דין.

מכל התנאים שנמנו ברור שהסיבה להתיר את הדברים הינה כ'בררת מחדל', כשאינן שום אפשרות אחרת לתקן את מה שודאי צריך תיקון, ובתנאי שהאדם שמדברים עליו לא יינזק יותר מכפי המגיע לו על פי דין.

45 נתיבות חיים עמוד רח"צ, וסיים שמכל מקום אין זה מידה טובה לשמוע את הדברים.

46 כלל י. שבעת התנאים כתובים בסעיף ב, ומפורטים בשאר הכלל.

47 לגבי סיפור דברים בשם אדם אחר: הכלל שצריך שהמספר יראה את הדברים בעצמו מוזכר בהלכות לשון הרע, אך לא בהלכות רכילות. בבאר מים חיים (הלכות רכילות, כלל ט ס"ק ט) מוסבר שהלכות לשון הרע מדובר על דברים שכבר קרו, ועל כן רק אם הדבר ברור לגמרי שאכן כך קרה - מותר לפרסם, לעומת בהלכות רכילות, שמדובר על נזק שעלול לבוא - קשה לומר שיהיה אסור להזהיר את האחר רק בגלל שהמדבר לא שמע/ ראה את הדברים בעצמו.

48 כלול בכך, שהמעשה לא בא כתגובה על מעשה עוול אחר שנעשה לו. באר מים חיים, כלל י, ס"ק ו, וכן שלא מדובר במניעת טובה בלבד. כלל י, יב.

49 יודגש שלא מדובר על 'בקשת תגובה' כמחויב בכלי תקשורת, אלא שאם הדברים יתקנו - אכן יהיה אסור לפרסמם.

50 באר מים חיים, רכילות, כלל ט ס"ק ט בסופו.

לשון הרע על אפיקורסים ורשעים

ישנם אנשים שהכלל הרגיל של לשון הרע לא חל עליהם.

בגמרא⁵¹ מובא: "מפרסמין את החנפין מפני חילול השם, שנאמר: "ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול, ונתתי מכשול לפניו [הוא ימות כי לא הזהרתו בחטאתו ימות ולא תזכרן צדקתיו אשר עשה ודמו מידך אבקש]", ומסביר רש"י⁵² שאם יש בני אדם רשעים העושים את עצמם כצדיקים - מצווה על מי שמבחיין בכך לפרסם את הדברים, כדי שלא ילמדו ממעשיו, וכדי שכאנשים יראו שהוא סובל בייסורים לא יתמהו מדוע זה מגיע לו (שהרי הוא נראה כצדיק), ואומר הנביא שהקב"ה דואג לכך שהוא יכשל בחטא כדי שיהיה מי שיבחיין בכך.

החפץ חיים⁵³ לומד מכך שכאשר ישנו אדם שהתחזק כבר לעשות עבירה אחת (או אפילו עבירות רבות) - מותר להאמין ולספר שהוא עבר עבירות נוספות. יודגש שלא מדובר על סתם אדם שעובר באקראי על עבירה חמורה, אלא על אדם שעובר על עבירה הידועה לכל, ועושה זאת בשאט נפש, ללא כוונה לחזור על כך בתשובה.

החפץ חיים מונה תנאים שונים להיתר זה⁵⁴, שמהם עולה שהיתר זה הינו סעיף של ההיתר לדבר לשון הרע לתועלת, אלא שבגלל שמדובר במקרה מעט שונה (עבירות של בן אדם למקום וכבר ידוע שהוא רשע, לפחות לדבר אחד), התנאים מעט שונים.

שונה הדין לגבי אדם הנחשב לאפיקורס, שאותו מצווה לגנות ולבזות. בטעם לכך כותב החפץ חיים שכל האיסור "לא תלך רכיל בעמך" הינו דווקא "בעושה מעשה עמיך", אך לא באדם שלגמרי כופר בתורה. הרצון להרחיק את האדם מאנשים שמבחינה שכלית התרחקו כל כך מעם ישראל הינו כל כך חזק, עד שמצווה לגנות ולבזות, ואולי אף להוסיף על העוול פרטים נוספים, העיקר שיתרחקו ממנו⁵⁵. דין זה הינו מיוחד לכופרים, אך אינו תקף לגבי רשעים, אף שראינו שיש לגביהם 'קולות' מסוימות.

51 יומא פו ע"ב.

52 שם ד"ה "מפרסמין".

53 כלל ד, ז. כלל ז, ה.

54 כלל ד ס"ק ה. החפץ חיים משמיט את התנאי שלא יגרום יותר נזק, ושלא יכול לסבך את התועלת באופן אחר.

55 לעניין לספר לבנו או תלמידו על אדם בעל מידות מגוננות, על מנת שיתרחקו ממנו, כותב החפץ חיים (כלל ד, ס"ק מג): "ולעניין הפרט שלא יגדל העולה יותר ממה שהיא, אם יספר להם כאשר הוא לא יתרחקו מאתו ויכול לבוא מזה לידי ריעותא, אפשר דמותר לגדל". בחפץ חיים מהדורת "דרשו" (עמוד 287 הערה 71), על הסעיף הנ"ל בבאר מים חיים) מובא שהגר"נ קרליץ (חוט השני לשון הרע עמ' שמט) כתב שאסור לשקר, והגר"מ שטרנבוך (בקש שלום, משפטי הלשון עמ' לו) חילק שבאופן רגיל מותר לציין שינם עוד דברים

ההיתר של 'אפיקורס' הינו רחב, ועל כן ישנו חשש שכל אדם יחליט שכל אדם השונה ממנו בהשקפת עולמו הינו אפיקורס, ובמיוחד בדורנו⁵⁶. על כך כותב החפץ חיים:

וְאִף שִׁירָאֲתִי מְאֹד לְהַעֲתִיק דִּין הַזֶּה מִפְּנֵי בַעֲלֵי הַלְשׁוֹן, שֶׁכְּשִׁישְׁמְעוּ עַל אֶחָד שֶׁמֵּץ דְּבַר מֵהַ, תִּכְפֹּף יַחְזִיקוּ אֶת הָאִישׁ הַהוּא לְמַחְזֵק בְּרָשָׁע וַיִּגְנוּ אוֹתוֹ וַיִּתְּלוּ אֶת הַהֵתֵר בְּסִפְרֵי הַזֶּה, עִם כָּל זֶה לֹא הִשְׁמַטְתִּיו, כְּמֵאֲמָרָם ז"ל בְּכַבָּא בְּתָרָא עַל רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, אָמְרָה וּמַהֲאֵי קָרָא אָמְרָה, "כִּי יִשְׂרָיִם דְּרַכִּי ה' וְצִדִּיקִים יִלְכוּ בָּם וּפְּוֹשְׁעִים יִפְּשְׁלוּ בָּם.

מפורסם על הרצי"ה שהיה מצטער על היתר זה שכתב החפץ חיים, שאף שאין הוא חולק על היתר זה, פרסום הדבר בציבור מעורר ביתר שאת את החשש הנ"ל.

על כל פנים, נראה שהעיקרון הינו מובן: נדרשת התרחקות רצינית מאנשים העלולים להשפיע רע, כולל באמצעים שלא היינו מתירים באופן הרגיל, כולל דיבור לשון הרע.

תקשורת שלא מתוך נקודת מבט דתית

התקשורת כיום במדינת ישראל מתנהלת בעיקר על פי תפיסות עולם חילוניות, שגם לשיטתם, ישנן תפיסות אידאולוגיות שאמורות להנחות את כלי התקשורת, וכדי לשמור עליהם צריכים סייגים מוגדרים. נרצה או לא, דברים אלו משפיעים בהכרח גם על כלי התקשורת הדתיים, ולכן חשוב לבחון מה הסייגים שתקשורת זאת מציבה לעצמה.

חוק איסור לשון הרע

מבחינה חקיקתית, החוק הראשון שעולה בהקשר לסיפור לשון הרע הינו 'חוק איסור לשון הרע'. על פי חוק זה, בית המשפט ראשי לקנוס את מי שמפרסם לשון הרע, אף אם לא הוכח שהדברים גרמו נזק. במקרה שהוכחה מטרת פגיעה במזיד הדבר אף מהווה עבירה פלילית, שעונשה עד שנת מאסר אחת.

חמורים שיודע על עושה העולה, רק שאינו יכול לספר, אך אם בעל העבירה נגוע בכפירה ובמינות מותר אף להגזים ולומר דברים שלא נעשו כדי שח"ו לא יקלקל את בנו.

56 יש להוסיף, שעל פי הרדב"ז (ד, אלף רנח (קפז)), הטועה באחד מעיקרי האמונה מחמת עיונו הנפסד, לא נקרא בשל זה כופר, וכל שכן בימינו אין להחשיב כל אחד ככופר, כשכלל לא עיין בדברים.

לכאורה מדובר בבשורה של ממש, אלא שבסעיף 14 לחוק נאמר:

במשפט פלילי או אזרחי בשל לשון הרע תהא זאת הגנה טובה שהדבר שפורסם היה אמת והיה בפרסום עניין ציבורי; הגנה זו לא תישלל בשל כך בלבד שלא הוכחה אמיתותו של פרט לוואי שאין בו פגיעה של ממש.

סעיף זה מעקר למעשה את הלכות לשון הרע, כפי שקובע החפץ חיים:

אָסוּר לְסַפֵּר בְּגִנּוּת חֲבָרוֹ אֶפְלוּ עַל אֱמֶת גָּמוּר וְזֶה נִקְרָא בְּפִי חַז"ל בְּכָל מְקוֹם לְשׁוֹן הָרַע, (דָּאם יֵשׁ בְּהֶסְפּוֹר שְׁלוֹ תַעְרוּבוֹת שֶׁל שֶׁקֶר וְעִבּוֹר זֶה נִתְגַּנֵּה חֲבָרוֹ יוֹתֵר הוּא בְּכָל מוֹצֵיא שֵׁם רָע וְעוֹנוֹ גְּדוֹל הַרְבֵּה יוֹתֵר).

יוצא אם כן, שהחוק היה ראוי להיקרא 'חוק איסור הוצאת דיבה', ולא 'חוק איסור לשון הרע'. חוק זה יכול להצטרף לחוק 'עוולת שקר במפגיע'⁵⁷, הדומה בעיקרו לחוק איסור לשון הרע.

הבעייתיות שבחקיקת חוקים הנוגעים ללשון הרע מובנת: המונח 'לתועלת' יכול להיות נתון לשיקול דעתו של האדם, כל אדם ודעותיו הוא. גם ההגדרה כ'רשע' או 'אפיקורס' יכולה להיות משולחת רסן. לכן, מחינה חקיקתית נראה שאין מנוס מהקמת גוף ציבורי שיפקח ויהווה 'צנזורה' כלפי כל מקרה המוטל בספק, ויבחן לפני פרסום הדברים האם אכן הדבר עומד בקריטריונים הנכונים. נראה, שלא ניתן להכליל את כל העיתונים כנאמנים בעניין, ולסמוך עליהם שיבצעו את כל השלבים בעצמם.

תקנון האתיקה העיתונאית

מועצת העיתונות בישראל היא גוף וולונטרי, הרואה עצמה כמופקדת על שמירת הערכים של תקשורת חופשית וטובה, ובמסגרת זאת קבעה כללי אתיקה החלים על התקשורת⁵⁸. על פי המועצה, אחד התפקידים החשובים של התקשורת, הינו אמצעי ביקורת של רשויות השלטון, וכפי שנאמר בהקדמה לתקנון האתיקה המקצועית של העיתונות⁵⁹:

57 חוק הדומה ומשלים לחוק איסור לשון הרע, בו נקבע שפרסום דברים שקריים הנוגעים לאחר ועלולים לגרום לו נזק, אף שאינם גנות - אסורים.

58 על פי אתר האגודה (www.moaza.co.il), מחויבים לתקנון כל מי שהצטרף כחבר לאגודה, וחתם על התקנון שלה. האגודה יכולה לשפוט גם עיתון ועיתונאי שלא חברים בה, אך ההשלכות המעשיות יהיו מועטות. מכל מקום, בית המשפט העליון הכיר בתקנון האתיקה של מועצה זאת כמשקף את האתיקה העיתונאית, ובהפרת כלליו כעבירת אתיקה.

59 הקדמה לתקנון האתיקה המקצועית של העיתונות מאת השופטת (בדימוס) דליה דורנר, נשיאת מועצת העיתונות בישראל.

"...בצד עקרונות הצהרתיים, הנוגעים לתפיסות יסוד של עיתונות חופשית – נאמנות לאמת, אומץ לב, אחריות, יושר והגינות... אך לנוכח האופי של מקצוע העיתונאות, שבבסיסו חופש הביטוי, ותפקידו במשטר דמוקרטי לבקר את רשויות השלטון ולתת במה לדעות שונות..."

בדומה לחוק, גם תקנון האתיקה העיתונאית קובע ש"לא יפרסמו עיתון ועיתונאי בידועין או ברשלנות דבר שאינו אמת, אינו מדויק, מטעה או מסולף"⁶⁰.

אך בנוגע לפגיעה בפרטיותו של אדם פרטי, קובע התקנון⁶¹:

"לא יפרסמו עיתון ועיתונאי ללא הסכמתו של אדם דבר הנוגע לפרטיותו או לשמו הטוב והעלול לפגוע בו, אלא אם קיים עניין ציבורי בפרסום ובמידה הראויה. פרסום דבר כאמור מצריך ברגיל ברור מוקדם עם הנוגע בדבר ופרסום הוגן של תגובתו".

מה הכוונה "עניין ציבורי"? האם כל ידיעת רכילות, אף שאין בה בדל של תועלת, תהיה ראויה לפרסום, רק בשל העובדה שהציבור מתעניין בכך?

אריק בכר, מזכ"ל מועצת העיתונות בישראל, השיב לי⁶² ש"עניין ציבורי" כוונתו היא מידע שיש חשיבות בכך שיובא לידיעת הציבור, כגון שר אוצר הטומן ידו בקופה הציבורית, ש"ברור שלציבור יש צורך לדעת על כך".

אולם, נקודה זאת איננה ברורה דיה. הביטוי "עניין לציבור" מופיע במספר מקומות נוספים בתקנון, ומשם נראה שאין הדבר כן⁶³. כך או אחרת, עצם העובדה שעל אף החשיבות שיש בהגבלה זאת, הדברים עדיין אינם מפורשים – מראה שהדבר לכל הפחות שנוי במחלוקת; יתכן שהאתיקה הייתה מגבילה גם את "עניין הציבור", אלא שאז לא היה עיתון ועיתונאי שהיו מסכים לחתום על התקנון. בפועל, "פוק חזי מאי עמא דבר" – הגבלה זאת אינה קיימת.

60 סעיף 4 בתקנון.

61 סעיף 8 בתקנון.

62 במענה לשאלתי בדוא"ל.

63 לדוגמא: סעיף 12 ב בתקנון קובע ש"לא יפרסמו עיתון ועיתונאי שם, צילום או פרטים מזהים אחרים של חשוד בעבירה שנעצר אך טרם הובא בפני בית משפט, אלא אם הסכים לכך או אם קיים עניין ציבורי הקשור לעיתוי הפרסום, נסיבות העבירה, אופיה, חומרתה או מעמדו הציבורי של החשוד". כלומר – עניין ציבורי לא חייב להיות מעמדו הציבורי של החשוד, אלא יכול להיות גם סתם פרט מעניין בעבירה, בשל חומרתה או אופיה.

כמובן שב"אתיקה היהודית", אין בכך שום שיקול. אם הדבר יועיל - אין זה משנה מהו העניין הציבורי שבדבר, ואם הדבר לא יועיל - אין שום היתר לפרסום הדברים, רק בשל ה"עניין הציבורי".

התקשורת מתוך נקודת מבט הלכתית

יחס העולם הרבני להתפתחות העיתונות

התפתחות הדפוס ואמצעי התקשורת במאה שנים האחרונות העלו שאלות רבות שלא נידונו קודם לכן, ובעיקר בנוגע להלכות לשון הרע. על כך כתב החפץ חיים במכתב שכותרתו "להתרחק מליצנות ועיתונים"⁶⁴:

"והנה בעוונותינו הרבים המציא היצר הרע שהוא השטן תחבולה חדשה להחטיא את אחינו בני ישראל בעון של ליצנות ולגרום הסתלקות השכינה מהעולם והוא על ידי קריאת עיתונים שנתרכו מאוד בזמננו שנמצא בהם דברי ליצנות ולשון הרע ורכילות ומחלוקת ודברי כפירה ומינות..."

גם הרצי"ה זצ"ל, במכתבו לעיתון "היסוד" כתב ברוח זו⁶⁵:

"והכתב שהוא משמש לזה, שהוא נפוץ ומפורסם במרחקים וחקוק וקבוע לתמיד, כמה קשה הוא מלשון הרע שבדיבור, וכמה נורא ומזוהם הוא ארס ההרס והחורבן, המתפשט מתוך חיציה של הלשון הרעה..."

דברים אלו נאמרו בהקשר לפגעים שונים של העיתונות, אך גם בהקשר של לשון הרע. הפתרון: להתרחק כמה שיותר. אך לאור הדברים החשובים החשיבות הברורה שיש בתקשורת, האם אכן לבטל מכל וכל? האם אין אפשרות שהתקשורת תהיה מועילה וטובה?

התקשורת הרצויה

כשדנים על תפיסת העולם התורנית בנושא, נקלעים לבעיה: צורת השלטון על פי התורה הינה שלטון מלוכני, שבה לתקשורת יש השפעה מעטה, בהיות כל הכוח נתון בידי אדם אחד בממלכה. בהנחה שהמלך אינו חושש מדעת הקהל, מספר האנשים שידעו על עוולות בהם הוא, כמלך, צריך לטפל איננו רלוונטי; רק המלך צריך לדעת את הדברים. לכן,

64 מכתבי החפץ חיים מב.

65 מאמר "אל היסוד", לנתיבות ישראל עמוד 26 (מהדורת תשכ"ז).

השאלה מהו האידיאל התורני לגבי תקשורת במדינה דמוקרטית איננה מתחילה. השאלה הינה שאלה של "בדיעבד", וצריכה להיגזר ממבט כללי על כל הלכות לשון הרע.

לעיל דנו בהיתרים השונים לפרסום דברי גנות על הזולת. ההיתר לספר לשון הרע הינה בעיקר בשביל לתקן את העולם בדרכים שונות, ובכל אופן מדובר על מוצא אחרון וחוסר ברירה. גם לדעות שמותר להמשיך להפיץ לשון הרע שנאמר כבר - הדבר אינו מומלץ, והוא 'היתר', לא דבר רצוי⁶⁶.

יוצא מדברים אלו, שאנשי התקשורת צריכים להיות אידיאליסטים ורודפי חסד, שחשוב להם מצבו של העולם ושיעשו כל שביכולתם על מנת לתקנו. אנשים אלו יעשו אך ורק מה שמועיל לתיקון ושיפור העולם, תוך פגיעה מזערית ביותר באנשים אחרים. אנשים אלו יחוו הצלחה כאשר כלל לא יצטרכו לפרסם את הדברים שחקרו, ובעצם - מנקודת מבט כלכלית של העיתון - לא יהיה למאמציהם שום תועלת. רק אנשים כאלו יוכלו באמת ליצור תקשורת של 'לכתחילה', רצויה וטובה.

המצב בתקשורת כיום

עם כל האידיאלים שבדרך כלל מנחים את גופי התקשורת הדתיים והחרדיים בעת הקמתם, בפועל, תמונת המצב בגופי תקשורת אלו עגומה למדי. כששאלתי אחד מאנשי התקשורת הללו האם יש נוהל מסודר הקובע אלו ידיעות נכנסים ואלו ידיעות נשארות בחוץ, והאם יש רב עימו הם מתייעצים כשעולים ספקות, התגובה הייתה

רואים שהשואל לא מכיר את עולם התקשורת. אין נוהל. מה שהכי חדשותי והכי מעניין את הקוראים/צופים יכנס. מי מתייעץ עם רב?!

לעצם השאלה מדוע בעצם הדבר כך, ענתה לי הרבנית שולמית מלמד, מנהלת אתר ערוץ 7⁶⁷:

מאחר שאתה רוצה להיות מאוד "אין", אם אתה לא תיתן לכל הגולשים את כל המידע, אז אתה לא נחשב בעיניהם לאתר רציני, ולצערנו הרב

66 אפשר אולי להבין שההיתר הינו בגלל שחשוב להיות מחובר לעולם וכו', אך באופן פשוט לא נראה שזה ההיתר של סיפור דברים מפורסמים.

בהקשר זה נציין, כי מסופר על מרן הראי"ה זצ"ל ("מלאכים כבני אדם", מהדורת תשס"ב, עמ' לט): בימים כתיקנם נהג הרב לעיין בעיתונים, אך עתה בגבור עליו מחלתו הפסיק לקרוא עיתונים, באומרו "לפי מהותי הנני רחוק מחיי החולין, אלא שמעמדי הציבורי חייב אותי לעקוב אחרי המתרחש בעולם, ואילו עכשיו... אין לי שום הכרח לעשות זאת".

67 ראיון שלי עם הרבנית. הרבנית ציינה שבערוץ 7 יש באופן כללי נהלים, וכשיש ספקות מתייעצים איתה, ואם יש צורך היא מתייעצת עם בעלה (הרב זלמן מלמד שליט"א), אך מי שחושב שהרב יושב ובודק כל דבר שמתפרסם - זה מגוחך.

הציבור שלנו הוא מאוד מאוד קשוב ומדובק לכל האתרים ולכלי התקשורת החילונית החיצונית. אז אין לנו ברירה אלא להביא גם דברים שלכתחילה לא היינו מביאים אותם. אז כמובן שלא יביאו דברים שהם ממש לא צנועים. מעט מאוד אנחנו מביאים פשיעה, אלא אם כן זה דברים יוצאי דופן שכולם מתעסקים בזה, ויש לזה איזה שהיא חשיבות. אבל בא נאמר: אם אני הייתי לבד בעולם - אז הרבה דברים לא הייתי מעלה (...)

אין ספק שאם היינו שואלים את החפץ חיים, הוא היה אומר לסגור את כל אתרי האינטרנט. חוץ מנגיד 'ישיבה'. כל התקשורת הזאת, עם הטוויטרס והפייסבוק - הם עצמם לשון הרע. זה הא' ב'. בתוך זה שאנחנו באינטרנט, אנחנו מאוד משתדלים לשמור על הגדרים, אבל אני לא יודעת אם היינו מקבלים בעצמנו אישור, ואני יודעת שגם לבעלי הרב יש לו צער גדול מאוד שאנחנו במקום הזה, ועדיין לא החלטנו שיותר טוב לסגור.

ולעצם ההיתר לספר לשון הרע שהתפרסם בכלי תקשורת אחרים, ענתה הרבנית שאכן מסתמכים על ההיתרים שהוזכרו ומדווחים זאת רק אחרי שהדברים פורסמו, גם כשידעו את הדברים קודם:

תמיד אני אומרת: ישיבת בית אל זה כשר למהדרין. ערוץ 7 זה כשר. הבדל גדול. בוודאי שצריך ללכת לקולא, אחרת אתה לא קיים. עד היום יכולים אנשים להגיד לנו, אע"פ שזה כל כך לא נכון, 'תודו שאתם לא הזריזים ביותר, המהירים ביותר'. הם לא מאמינים שאנחנו כבר דברנו על זה והיינו בין הראשונים.

כצרכני תקשורת, דיני לשון הרע שונים מעט מאשר מי שמפרסם את הדברים, אלא שברור שכל הבעיה מתחילה בציבור. אם הציבור ידרוש תקשורת 'למהדרין' - זה מה שיהיה. רבים מאלו ההולכים לתקשורת עושים זאת כאידיאל, וזהו דבר נפלא, אך גם האידיאל צריך להיות נכון וכשר. תקשורת אידיאלית איננה תקשורת המביאה גם דברי תורה, שומרת על הצניעות ונמצאת על הצד הנכון של המפה הפוליטית. אלו דברים שלא קשורים לעצם מהות התקשורת. ומהות התקשורת תקבע על ידי הציבור, שידרוש תקשורת אידיאלית.

חתימה

המדרש⁶⁸ מספר שבימי דוד המלך, על אף שהיו צדיקים, היו יוצאים למלחמה ונופלים, והסיבה לכך הייתה בשל העובדה שחטא לשון הרע היו מצוי באותה התקופה. מסביר על כך המהר"ל⁶⁹ שבדורו של דוד המלך כוח הלשון היה חזק ביותר, והביטוי לכך היה חזק גם בצד החיובי (-דוד המלך, שכתב את ספר תהילים), אך גם באופן השלילי (-חטאי לשון הרע). אולי זה הסיבה שבתקופתנו נוצרו שני מגמות: השפה העברית מתחייה, אך גם הפצת לשון הרע בצורה המונית הפכה להיות פשוטה בהרבה.

אנו שואפים לתקן את המדינה בכל התחומים, כשבכרוך אחד מהם הוא התקשורת במדינה. אלא, שבניגוד לשאר התחומים - בנוסף להיבט הציבורי, התקשורת הינה גם עניין פרטי של כל אחד ואחד, ובידו להחליט איזה תקשורת הוא רוצה לצרוך. לא נדרש להיות מקורב לחבר כנסת או שר בממשלה על מנת להשפיע לתקן את הדברים; השינוי הראשון הוא השינוי האישי, שעל כל אחד מאתנו לבצע.

”הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה, אלא מוסיפים צדק. אינם קובלים הכפירה, אלא מוסיפים אמונה. אינם קובלים על הבערות, אלא מוסיפים חוכמה”⁷⁰.

נוסיף חוכמה, נוסיף צדק - ובעז"ה העולם ייתקן.

68 במדבר רבה יט, ב.

69 נתיב הלשון פרק ד.

70 ערפילי טוהר עמ' לט.